

Janusz Jankowski

DAŻENIE DO POZNANIA PRAWDY W POSTĘPOWANIU CYWILNYM

W polskiej literaturze postępowania cywilnego bardzo dużo uwagi i miejsca poświęcono pojęciu „prawda” oraz dążeniu do poznania (wykrycia) prawdy w toku postępowania. Spowodowane to jest głównie okolicznością, że w kodeksie postępowania cywilnego nie zdefiniowano pojęcia „prawda”, ale stwierdzono, że podawane przez stronę okoliczności muszą być zgodne z prawdą, co nadaje temu pojęciu charakter normatywny. W nauce oraz judykaturze używane są różne terminy, jak „prawda formalna”, „prawda sądowa”, „prawda prawnicza”, „prawda materialna”, „prawda obiektywna”¹, jednakże pojęcia te funkcjonują tylko w języku prawniczym i żadne z nich nie ma charakteru normatywnego, poza tym posługiwanie się wieloma terminami sprawia wrażenie istnienia kilku prawd, gdy w rzeczywistości prawda jest tylko jedna².

Kodeks postępowania cywilnego używa dwóch pojęć: „prawda” (art. 3³) oraz „szczerą prawdą” (art. 268), przy czym tylko to drugie pojęcie zawiera przymiotnik szczerą, ponieważ celem ustawodawcy było podkreślenie znaczenia zeznań świadka, mobilizując go do złożenia zeznań wyczerpujących bez zatajania czegokolwiek, zgodnych z prawdą. Nie było natomiast zamiarem wprowadzenie do kodeksu pojęcia prawdy stanowiącej przeciwieństwo nieszczerzej prawdy⁴.

W nauce podkreśla się, że art. 3 ustanawia zakaz kłamstwa procesowego i jest adresowany do stron, innych uczestników postępowania i ich przedstawi-

¹ H. Dolecki [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, t. I, art. 1–366, Warszawa 2011, uw. 3 do art. 3; T. Ereciński, K. Weitz, *Prawda i równość stron w postępowaniu cywilnym a orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego*, [w:] *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a Kodeks postępowania cywilnego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Postępowania Cywilnego*, Serock k. Warszawy, 24–26.09.2009, Warszawa 2010, s. 18.

² H. Dolecki [w:] *Kodeks postępowania...*

³ Artykuły przytoczone bez wskazania aktu prawnego oznaczają artykuły k.p.c.

⁴ H. Dolecki, *Jedna czy kilka prawd w postępowaniu sądowym*, [w:] Z. Ofiarski (red.), *Księga jubileuszowa z okazji 15-lecia Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego*, Szczecin 2004, s. 94–95.

cieli oraz nakłada obowiązek kompletności (zupełności) wyjaśnień udzielanych przez te podmioty⁵.

Celem niniejszego opracowania jest – z racji wspomnianego żywego zainteresowania nauki przedmiotowym pojęciem – przedstawienie stanu zapatrywań polskiej literatury i orzecznictwa na pojęcie „prawdy” oraz wpływu dążenia do jej wykrycia na przyjęcie, czy można to dążenie podnosić do rangi zasady postępowania cywilnego.

Jak wiadomo, w doktrynie i judykaturze rozróżnia się dwie przeciwstawne zasady rządzące poznaniem prawdy: zasadę prawdy materialnej (obiektywnej) oraz zasadę prawdy formalnej (sądowej). W postępowaniu opartym na zasadzie prawdy materialnej (obiektywnej) ustalenia sądu co do stanu faktycznego i prawnego sprawy powinny być zgodne z rzeczywistością⁶. Zadaniem sądu jest dążenie do wyjaśnienia wszystkich okoliczności istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy w celu wykrycia realnie istniejącego stosunku prawnego łączącego obie strony sporu. Wiąże się to z koniecznością przyznania sądowi niezbędnych środków do ustalenia rzeczywistego stanu faktycznego polegających na możliwości wyjścia poza obręb przedstawionego przez strony materiału dowodowego i przeprowadzenia z urzędu dochodzenia w celu wykrycia faktów i dowodów⁷. Nie uprzedzając końcowych wniosków, ta ostatnia obserwacja będzie miała istotne znaczenie.

Natomiast w postępowaniu opartym na zasadzie prawdy formalnej ustalenia sądu co do stanu faktycznego i prawnego sprawy powinny być zgodne jedynie z materiałem faktycznym i dowodowym przedstawionym przez uczestników postępowania⁸.

Aby przystąpić do przedstawienia założonego stanu zapatrywań, zmuszony jestem cofnąć się trochę w czasie, ponieważ zmiany w zakresie modelu dochodzenia do prawdy w postępowaniu cywilnym zaczęły się w chwili przemian ustrojowo-gospodarczych. Można w tym zakresie wyróżnić trzy okresy: przed 1996 r., okres między nowelizacją kodeksu w 1996 r. (wraz z pewną korektą przepisów w 2000 r.) a nowelizacją kodeksu z 2004 r. oraz okres po jednej z najobszerniejszych nowelizacji kodeksu dokonanej mocą ustawy z 16 września 2011 r.

⁵ A. Jakubecki, *Naczelne zasady postępowania cywilnego w świetle nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Czterdziestolecie Kodeksu postępowania cywilnego. Zjazd Katedr Postępowania Cywilnego w Zakopanem (7–9.10.2005 r.)*, Kraków 2006, s. 361–363; M. Uliasz, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2008, Nb 4 do art. 3; K. Piasecki, *Komentarz do art. 1–366*, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, red. K. Piasecki, t. I, Warszawa 2010, Nb 2 do art. 3.

⁶ W. Broniewicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2008, s. 57.

⁷ A. Kallaus, *Konsekwencje prawne zmiany przepisu art. 3 KPC w postępowaniu procesowym*, „Monitor Prawniczy” 1997, nr 4, s. 137 i n.; J. Jankowski, *Nowelizacje Kodeksu postępowania cywilnego wprowadzane w 2005 r.*, Warszawa 2005, s. 7.

⁸ W. Broniewicz, *Postępowanie cywilne...*

Do chwili nowelizacji z 1966 r.⁹ polski kodeks postępowania cywilnego w pełni wyrażał zasadę prawdy materialnej (obiektywnej) w art. 3, a zwłaszcza w jego paragrafie 2. W przepisie tym *expressis verbis* zawarty był nakaz dla sądu dążenia do wszechstronnego zbadania wszystkich istotnych okoliczności sprawy i wyjaśnienia rzeczywistej treści stosunków faktycznych i prawnych. W związku z tym sąd mógł podejmować z urzędu czynności dopuszczalne według stanu sprawy, jakie uznał za potrzebne do uzupełnienia materiału i dowodów przedstawionych przez strony i uczestników postępowania. Zaniechanie przez sąd tych działań stanowiło podstawę możliwości zaskarżenia wyroku (ówczesny art. 368 pkt 3). Było oczywiste, że nałożony na sąd obowiązek działania z urzędu, jako sposób służący wykryciu prawdy, stanowił istotne ograniczenie kontradiktoryjności procesu.

Zasadę prawdy materialnej (obiektywnej) realizowały ponadto przepisy: art. 213 § 1 (który pozwalał na wszczęcie stosownego dochodzenia w celu uzupełnienia materiału faktycznego) i art. 232 (pozwalający sądowi zarządzić dochodzenie dla ustalenia koniecznych dowodów)¹⁰. Nowelizacja kodeksu z 1996 r., będąca skutkiem dokonujących się w Polsce przemian ustrojowych, doprowadziła do zmiany trzech wymienionych przepisów statuujących zasadę prawdy obiektywnej. Przede wszystkim uchylono § 2 w art. 3 nakazujący sądowi dążenie z urzędu do wszechstronnego zbadania wszystkich istotnych okoliczności sprawy i wyjaśnienia rzeczywistej treści stosunków faktycznych i prawnych. Zmieniono też treść art. 213 i 232 i w ten sposób pozbawiono sąd możliwości zarządzania dochodzeń w celu uzupełnienia i wyjaśnienia twierdzeń stron oraz ustalenia koniecznych dowodów. Wspomniane zmiany zostały odczytane przez część doktryny jako wyraźny wyłom w zasadzie prawdy obiektywnej¹¹.

Większość przedstawicieli nauki jak również judykatury uważała jednak po tych modyfikacjach, że mimo wskazanych wyżej zmian przepisów nadal obowiązują normy, których celem jest dążenie do prawdy materialnej¹².

Wspomniane wyżej drugi okres zmian w zakresie modelu dochodzenia do prawdy w postępowaniu cywilnym zaczął się w momencie nowelizacji kodek-

⁹ Mocą ustawy z 1.03.1996 r. o zmianie *Kodeksu postępowania cywilnego...*, Dz. U. nr 43, poz. 189.

¹⁰ A. Kallaus, *Konsekwencje prawne...*

¹¹ J. Gudowski, *O kilku naczelnych zasadach procesu cywilnego – wczoraj, dziś, jutro*, [w:] *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana prof. Stanisławowi Sołtyśsińskiemu*, Poznań 2005, s. 1024.

¹² W. Broniewicz, *Postępowanie cywilne*, s. 58; W. Siedlecki, Z. Świeboda, *Postępowanie cywilne zarys wykładu*, Warszawa 2004, s. 54; M. Manowska, *Zasada prawdy materialnej w świetle nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego*, „Prawo Spółek” 1999, nr 12, s. 51. A. Jakubecki, *Kontradiktoryjność a poznanie prawdy w procesie cywilnym w świetle zmian kodeksu postępowania cywilnego*, „Przegląd Sądowy” 1998, nr 10, s. 75; uzasadnienie uchwały SN z 17.02.2004 r. (III CZP 115/03, OSNC 2005, nr 5, poz. 77).

su mocą ustawy z 2 lipca 2004 r.¹³ W ramach tej nowelizacji dokonano eliminacji pozostałości unormowań współkształtujących w przeszłości zasadę prawdy materialnej. Chodzi mianowicie o przepisy, które dotychczas umożliwiały zamknięcie rozprawy przez przewodniczącego, gdy sąd uzna sprawę za dostatecznie wyjaśnioną (art. 224 § 1). Po zmianie przewodniczący może zamknąć rozprawę po przeprowadzeniu dowodów i udzieleniu głosu stronom. Inne zmiany również polegały na usunięciu z poszczególnych przepisów kodeksu wzmianek świadczących o tym, że sąd „wyjaśnia” sprawę lub uznaje ją „za wyjaśnioną” (art. 316 § 1, 317 § 1). W literaturze podkreślono wagę tych zmian, wskazując, że o tym, czy sprawa jest wyjaśniona decyduje obecnie nie sąd, lecz strony, zaprzestając składania dalszych wniosków dowodowych w sprawie¹⁴.

W podobnym kierunku zmierzały zmiany wprowadzone w art. 229, 339 § 2, 499 pkt 2 oraz 315. W pierwszych trzech usunięto odniesienia do „prawdziwego” czy „rzeczywistego” stanu rzeczy przy ocenie przyznania okoliczności faktycznych przez stronę oraz ocenie okoliczności faktycznych przytoczonych przez powoda w razie wydania wyroku zaocznego albo nakazu zapłaty w postępowaniu upominawczym. Po dokonanych zmianach przeprowadzenie postępowania dowodowego co do faktów przyznanych przez stronę (art. 229) albo co do twierdzeń o faktach przytoczonych przez powoda (art. 339 § 2) jest konieczne, gdy budzą one „uzasadnione wątpliwości”. Skoro jednak znowelizowane przepisy nie wspominają obecnie o wątpliwościach co do zgodności z prawdziwym (rzeczywistym) stanem rzeczy, w piśmiennictwie wyrażono opinię, że chodzi o wątpliwości w świetle materiału, który znajduje się w aktach sprawy oraz, że wskazane modyfikacje wyraźnie ilustrują stanowisko ustawodawcy w przedmiocie prawdy materialnej w procesie cywilnym¹⁵.

W wielu opracowaniach powstałych po nowelizacji kodeksu w 2004 r. nadal wymieniana była zasada prawdy materialnej¹⁶. W literaturze wyrażono także zapatrywanie, że dążenie do poznania prawdy materialnej nie ma charakteru zasady procesowej *sensu stricto*, a raczej należy zaliczyć je do tzw. postulatów procesowych¹⁷.

¹³ Ustawa o zmianie ustawy – *Kodeks postępowania cywilnego* oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 172, poz. 1804).

¹⁴ A. Jakubecki, *Naczelné zasady ...*, s. 362.

¹⁵ *Ibidem* oraz s. 363.

¹⁶ Por. także S. Dalka, *Podstawy postępowania cywilnego*, Sopot 2005, s. 29; H. Dolecki, *Postępowanie cywilne zarys wykładu*, Warszawa 2006, s. 49; T. Ereciński, *Wprowadzenie do Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Kodeks cywilny. Kodeks postępowania cywilnego. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2005, s. 303; H. Pietrkowski, *Prawo do rzetelnego procesu w świetle zmienionej procedury cywilnej*, „Przegląd Sądowy” 2005, nr 10, s. 44; J. Lapierre [w:] J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapierre, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2009, s. 131.

¹⁷ M. Sawczuk, *Wznowienie postępowania cywilnego*, Warszawa 1970, s. 8 i n.; H. Mądrzak, *O pojmowaniu naczelných zasad postępowania cywilnego. Proces i prawo. Księga pamiątkowa ku czci Jerzego Jodłowskiego*, Warszawa 1989, s. 394; A. Jakubecki, *Kontradukcyjność ...*, s. 75.

Jednocześnie po wspomnianej nowelizacji coraz szerzej prezentowane było stanowisko, że nastąpił kres zasady prawdy obiektywnej i zastąpiła ją zasada prawdy formalnej (aktowej) wyrażająca się w paremii *quod non est in actis, non est in mundo*¹⁸.

Nowelizacja kodeksu z 16 września 2011 r.¹⁹ dokonała zmiany brzmienia art. 3, według którego na stronach i uczestnikach postępowania spoczywa obowiązek (ciężar – zob. dalsze uwagi) dokonywania czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami. Wprowadzenie tej zmiany jest związane z jednym z ogólnych założeń nowelizacji, której celem było m.in. „wprowadzenie regulacji w zakresie nałożenia na strony i uczestników postępowania tzw. ciężaru wspierania postępowania w połączeniu z nowym ujęciem reguł dotyczących prezentacji materiału procesowego przez strony. Towarzyszy temu nałożenie na strony ciężaru działania w postępowaniu zgodnie z dobrymi obyczajami”²⁰. Konieczność zmiany wskazanego przepisu uzasadniano też tym, że był on dotychczas niedoceniany w nauce i praktyce, statuuje zaś zakaz tzw. kłamstwa procesowego i wymaganie kompletności wyjaśnień stron, co było sankcjonowane głównie w płaszczyźnie odpowiedzialności za koszty postępowania (art. 103 § 2). W powołanym uzasadnieniu projektu ustawy podniesiono również, że brak w polskim prawie procesowym unormowania, które w ujęciu ogólnym dotyczyłoby nadużywania przez strony i uczestników postępowania ich uprawnień procesowych. Stąd zmiana brzmienia art. 3 nakładająca ciężar dokonywania czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami, w razie jego naruszenia, oprócz sankcji w sferze kosztów zaowocuje konsekwencjami w kontekście spóźnionego przedstawienia materiału procesowego (por. zmienione art. 207 § 5 i 6 oraz 217 § 2)²¹. W literaturze wskazano, że nakaz dokonywania czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami stanowi zaczątek inkorporowania do KPC zakazu nadużywania uprawnień procesowych²². Z drugiej strony, wprowadzenie pojęcia

¹⁸ K. Knoppek, *Zmierzch zasady prawdy obiektywnej w procesie cywilnym*, „Palestra” 2005, nr 1–2; J. Jankowski, *Nowelizacja Kodeksu postępowania cywilnego, cz. I: Postępowanie rozpoznawcze*, „Monitor Prawniczy” 2004, nr 19, s. 876, tenże, *Nowelizacje Kodeksu postępowania cywilnego wprowadzane w 2005 r.*, Warszawa 2005, s. 9; S. Dalka, M. Koerner, *Nowelizacja KPC z 2.07.2004 r. z komentarzem*, „Edukacja Prawnicza” 2004, nr 10, s. 22; M. Uliasz, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do nowelizacji*, Warszawa 2005, s. 63; M. Manowska, *Zmiany w kodeksie postępowania cywilnego wprowadzone w 2004 r.*, „Przegląd Sądowy” 2005, nr 5, s. 7 i n.; Ł. Błaszczak [w:] E. Marszałkowska-Krześ (red.), *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2011, s. 54. Zob. też. J. Jaśkiewicz, *Poznanie faktów w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2013, s. 32.

¹⁹ Ustawa o zmianie ustawy *Kodeks postępowania cywilnego* oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. nr 233, poz. 1381, (która weszła w życie 3. 05. 2012 r.).

²⁰ Uzasadnienie projektu ustawy – druk nr 4332.

²¹ J. Jankowski, *Nowelizacja Kodeksu postępowania cywilnego, cz.I: Postępowanie rozpoznawcze (I)*, „Monitor Prawniczy” 2012, nr 1, s. 11.

²² K. Weitz, *System koncentracji materiału procesowego według projektu zmian Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] K. Markiewicz (red.), *Reforma postępowania cywilnego w świetle projektów Komisji Kodyfikacyjnej*, Warszawa 2011, s. 17.

„dobre obyczaje” do KPC wzbudziło w doktrynie niezbyt uzasadnione obawy, że pojęcie to związane dotychczas z prawem materialnym, może wywołać chaos interpretacyjny²³, chociaż ten sam autor jednocześnie uznał, że zmieniony art. 3 wyraża obecnie dwie zasady: zasadę przestrzegania przez strony dobrych obyczajów oraz zasadę prawdy²⁴.

Po koniecznym, z punktu widzenia założonego celu opracowania, przedstawieniu zmian w zakresie modelu dochodzenia do prawdy, trzeba wskazać, że w najnowszej literaturze zauważono²⁵, iż stanowiska w tym przedmiocie oraz w kwestii obowiązywania bądź nie, zasady prawdy, są zróżnicowane. Wyróżniono cztery grupy stanowisk.

Najliczniej reprezentowane jest zapatrywanie, że w polskim postępowaniu obowiązuje zasada prawdy materialnej (obiektywnej). Jak wspomniano na wstępie, wypływa ona z założenia, iż rozstrzygnięcia organów postępowania powinny być oparte na ustaleniach zgodnych ze stanem rzeczywistym, prawdą obiektywną występującą w danej sprawie, czyli prawdą rozumianą zgodnie z jej arystotelesowską definicją *veritas est adaequatio rei et intellectu*. Mimo przedstawionych wyżej zmian w unormowaniach kodeksu, za dalszym obowiązywaniem wspomnianej zasady opowiada się znaczna część przedstawicieli nauki²⁶.

Drugim zapatrywaniem jest pogląd, że obecnie należy uznać za obowiązującą zasadę prawdy formalnej (sądowej, aktowej), zgodnie z którą rozstrzygnięcia organów postępowania powinny być oparte na materiale procesowym zgromadzonym w toku postępowania²⁷. Tak rozumiana zasada prawdy silnie powiązana jest z liberalnym modelem postępowania cywilnego oraz zasadą kontrydiktoryj-

²³ A. Zieliński [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. A. Zieliński, Warszawa 2012, Nb 2 do art. 3.

²⁴ *Ibidem*, Nb 1.

²⁵ M. Muliński, *Komentarz do art. 1–729*, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. I, red. A. Góra-Błaszczkowska, Warszawa 2013, Nb 2 do art. 3.

²⁶ W. Broniewicz, *Postępowanie cywilne*, s. 57 i n.; K. Piasecki, *Postępowanie sporne rozpoznawcze w sprawach cywilnych*, wyd. 2, Warszawa 2010, s. 68 i n.; S. Dalka, *Podstawy postępowania cywilnego*, Sopot 2005, s. 20 i n. (jednakże odmienny pogląd wyraził ten autor w opracowaniu powołanym w przyp. 18); J. Lapiere [w:] J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapiere, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie cywilne*, s. 131; J. Gudowski, *O kilku naczelnych zasadach...*, s. 1027; H. Pietrzkowski, *Prawo do rzetelnego procesu...*, s. 44, tenże, *Metodyka pracy sędziego w sprawach cywilnych*, Warszawa 2011, s. 35 i n.; E. Marszałkowska-Krzes [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz on-line*, Legalis 2012, uw. 9 do art.3. A. Jakubecki (*Naczelne zasady...*, s. 371), opowiadając się *de lege lata* za obowiązywaniem zasady prawdy materialnej, uzależnia swoje stanowisko od zakresu zastosowania art. 232 zd. (umożliwiającego dopuszczenie przez sąd dowodu nie wskazanego przez strony), podnosi, że jeżeli dopuszczenie dowodu z urzędu będzie traktowane jako wyjątkowe, marginalne i pozostawione swobodnemu uznaniu sądu, mówienie o zasadzie prawdy materialnej będzie pozbawione podstaw.

²⁷ K. Knoppek, *Zmierzch zasady...*, s. 9 i n.; J. Jankowski, *Nowelizacje Kodeksu...*, s. 7 i n.; Ł. Błaszczak [w:] *Postępowanie cywilne*, s. 54; A. Kallaus, *Konsekwencje...*, s. 139 i n.; M. Manowska, *Zmiany w kodeksie...*, s. 8 i n.

ności, jako kolejną podstawową zasadą tego postępowania. Ciężar przedstawiania faktów i dowodów na poparcie prawdziwości twierdzeń spoczywa na uczestnikach postępowania, zaś rola sądu ogranicza się zasadniczo do oceny zebranych faktów i dowodów oraz ich weryfikacji w ramach zebranego materiału²⁸.

Można też wyróżnić stanowisko kwestionujące celowość podziału na dwie konkurujące zasady prawdy materialnej i formalnej. Zgodnie z nim, tak, jak istnieje jedna prawda, należy mówić o zasadzie prawdy bez precyzowania, o jaki rodzaj prawdy chodzi²⁹. Na niecelowość dokonywania podziału na prawdę materialną i formalną wskazują – jakby dodatkowo – również inni autorzy³⁰; chociaż wśród nich znajdują się także opowiadający się zasadniczo za obowiązywaniem zasady prawdy materialnej³¹. Warto odnotować, że w literaturze podkreślono zależność ostatnio powołanych stanowisk, jaką jest ich prostota, jednocześnie wskazując ich wadę, że niewiele wyjaśniają. W poglądach W. Broniewicza oraz T. Erecińskiego i K. Weitzza nie chodzi bowiem o różne rodzaje prawdy, lecz o różne sposoby i zakres jej ustalania w postępowaniu cywilnym³². Słuszna jest zatem obserwacja A. Jakubeckiego, że u podstaw rozróżnienia prawdy materialnej i formalnej leży założenie, iż poznanie prawdy w postępowaniu cywilnym jest możliwe tylko we względnej postaci, w mniejszym lub większym stopniu zbliżonej do prawdy bezwzględnej, zaś sedno problemu sprowadza się do tego, czy sąd ma zadowolić się tym, co przedstawiły mu strony, nawet jeżeli jest przekonany, że ustalenia dokonane na tej podstawie nie odpowiadają rzeczywistości³³.

Zajmowanie opisywanego obecnie stanowiska może być jednak uzasadnione tym, że na podstawie analizy kilkakrotnie nowelizowanych przepisów kodeksu, nie da się mówić o obowiązywaniu którejkolwiek z zasad w czystej postaci. Część z nich może przemawiać za zasadą prawdy formalnej, część zaś za obowiązywaniem nadal zasady prawdy materialnej³⁴.

Wyróżnić można wreszcie czwarty pogląd, według którego „nie wydaje się właściwe ujmowanie prawdy czy też tylko dążenia do jej ustalenia w kategoriach »zasady« postępowania cywilnego, nawet zakładając, że zasady te mogą mieć nie tylko charakter opisowy, lecz także dyrektywalny. Prawda ma swoje miejsce w systemie postępowania cywilnego, a dążenie do jej ustalenia jako przesłanki realizacji celu tego postępowania powinno być umożliwione przez »racjonal-

²⁸ M. Muliński, *Komentarz do art. 1–729*, Nb 2.

²⁹ H. Dolecki, *Jedna czy kilka prawd...*, s. 94 i n., tenże [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, uw. 3 do art. 3.

³⁰ T. Ereciński, K. Weitz, *Prawda i równość...*, s. 21 i n.

³¹ W. Broniewicz, *Postępowanie cywilne...*, s. 58; A. Jakubecki, *Naczelne zasady...*, s. 365, który zauważa, że „rozdzielenie między prawdą materialną i formalną wcale nie jest klarowne, a samo pojęcie prawdy formalnej bywa różnie rozumiane”.

³² M. Muliński, *Komentarz do art. 1–729*, Nb 2 pkt 3.

³³ A. Jakubecki, *Naczelne zasady...*, s. 365 i n.

³⁴ Zob. bliżej M. Muliński, *Komentarz do art. 1–729*.

ne urządzenie postępowania«, czyli przyjęcie właściwych rozwiązań w ramach zasad tego postępowania i szczegółowych rozwiązań normatywnych. Nie należy jednak mówić o »zasadzie« prawdy, podobnie jak nie ma mowy w nauce postępowania cywilnego o »zasadzie«, że sąd powinien rozpoznać i rozstrzygnąć sprawę, prawidłowo stosując prawo procesowe i materialne³⁵. Ostatnio cytowani autorzy przywołują wypowiedź W. Broniewicza, który przyjmując wprowadzenie obowiązku zasady prawdy materialnej, stwierdza, że ma się ona przejawiać nie tyle bezpośrednio, ile przez realizację innych zasad tego postępowania, a przede wszystkim zasad kontrydiktoryjności, jawności, bezpośredniości i koncentracji materiału procesowego³⁶.

W literaturze podkreślono, że zasada prawdy, niezależnie od sposobu jej pojmowania, nie ma charakteru absolutnego, ponieważ ustawodawca w licznych przepisach wprowadza ochronę określonych tajemnic i wartości, nawet gdyby ochrona ta wiązała się z ograniczeniem poznania prawdy w postępowaniu cywilnym³⁷. Przykładowo można tu wskazać: ochronę niejawności (poufności) postępowania mediacyjnego (art. 184⁴, 259¹), ochronę tajemnicy informacji niejawnych o klauzuli „zastrzeżone” lub „poufne” (art. 259 pkt 2), istotnej tajemnicy zawodowej, tajemnicy spowiedzi (art. 261 § 2), tajemnicy przedsiębiorstwa oraz innych tajemnic podlegających ochronie na podstawie odrębnych przepisów (art. 479³³), ochronę więzów międzyludzkich wynikających z małżeństwa, pokrewieństwa, powinowactwa i stosunku przysposobienia (art. 261 i art. 248 § 2) oraz inne wypadki³⁸. Dał temu wyraz także Sąd Najwyższy w uchwale składu 7 sędziów z 7.06.1971 r., a więc wydanej w okresie pełnego obowiązywania zasady prawdy materialnej (obiektywnej), stwierdzając w jej uzasadnieniu, że „w naszym systemie prawnym zasada prawdy obiektywnej w sferze praw stanu cywilnego nie rządzi niepodzielnie, gdy przeciwstawiają się jej inne, doniosłe z punktu widzenia społecznego względy, jak zasada stabilizacji rodziny i związanych z nią stosunków rodzinnych³⁹. W literaturze wskazuje się też na inne sposoby ograniczenia poznania prawdy w postępowaniu cywilnym, przez ukształtowanie sposobu koncentracji materiału procesowego w postaci systemu prekluzji oraz wprowadzenie terminów do dochodzenia roszczeń⁴⁰.

³⁵ T. Ereciński, K. Weitz, *Prawda i równość...*, s. 28–29.

³⁶ W. Broniewicz, *Postępowanie cywilne...*, s. 58.

³⁷ M. Muliński, *Komentarz do art. 1–729 Nb 5 do art. 3*.

³⁸ Szerzej M. Muliński, *Komentarz do art. 1–729*. Zob też A. Jakubecki, *Kontrydiktoryjność...*, s. 76 i n., tenże, *Naczelné zasady...*, s. 367 i n.; T. Ereciński, K. Weitz, *Prawda i równość...*, s. 32 i n.

³⁹ OSNCP 1972, nr 3, poz. 42 z krytyczną glosą B. Dobrzańskiego, „Nowe Prawo” 1973, nr 4, s. 598.

⁴⁰ M. Sawczuk, *Teoria prawdy w prawie cywilnym (procesowym i materialnym)*, [w:] *Studia z prawa postępowania cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Zbigniewa Resicha*, Warszawa 1985, s. 260.

Podstawowy przepis dotyczący poznania prawdy w postępowaniu cywilnym, mianowicie art. 3, nakłada na strony i uczestników postępowania trojaki obowiązek: dokonywania czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami, dawania wyjaśnień co do okoliczności sprawy zgodnie z prawdą i bez zatajania czegokolwiek oraz obowiązek przedstawiania dowodów.

Mimo iż powołany przepis operuje pojęciem „obowiązków”, w polskiej nauce stosunkowo dawno zauważono, że należy odróżniać obowiązki procesowe od ciężarów procesowych. Wnikliwej analizie tego rozróżnienia dokonał M. Waligórski opierając się na bogatej literaturze niemieckiej i włoskiej. Wskazany autor podniósł, że rozwój postępowania wymaga współdziałania stron. Nie wystarczy jednak przyznać stronie prawo do tego współdziałania, lecz trzeba nadto stworzyć pewne bodźce nakłaniające ją do takiego współdziałania. Stworzono więc system ciężarów procesowych wprowadzających konieczność działania stron przez wykonywanie przyznanych im uprawnień dla uzyskania pewnych korzyści procesowych. Zaniechanie takiego działania powoduje utratę owych korzyści. Ciężary procesowe zbliżają się charakterem do obowiązków procesowych tylko pod tym względem, że zarówno jedne jak i drugie polegają na konieczności pewnego sposobu zachowania się. Różnią się jednak równocześnie między sobą tym, że przy ciężarach procesowych tego rodzaju konieczność przewidziana jest w interesie osoby powołanej do pewnego zachowania się, o tyle przy obowiązkach procesowych przewidziana jest ona w interesie innych osób. W konsekwencji tej różnicy niepodporządkowanie się ciężarowi procesowemu pociąga za sobą utratę korzyści związanej z działaniem, natomiast niepodporządkowanie się obowiązkowi procesowemu podlega sankcjom, a spełnienie tego obowiązku może być wymuszone⁴¹.

Dokonane rozróżnienie wskazanych pojęć rozwinął i pogłębił we współczesnej doktrynie W. Broniewicz. Podniósł on, że w ustawie procesowej unika się operowania terminami „prawo” i „obowiązek” w sensie cywilistycznym, a nawet w nielicznych wypadkach, w których mamy co czynienia z odpowiadającymi sobie prawami i obowiązkami, jak np. w wypadku prawa strony do otrzymania zwrotu kosztów procesu od przeciwnika i obowiązku przeciwnika zwrotu tych kosztów, chodzi o prawa i obowiązki o charakterze nie cywilistycznym, lecz procesowym. Stąd w nauce często używa się pojęć: możliwości i powinności uczestników postępowania cywilnego, na określenie praw i obowiązków tych uczestników. Powinności uczestników postępowania mają tylko wyjątkowo postać obowiązków, najczęściej zaś polegają na ciężarach procesowych. Obowiązkiem jest powinność, której podporządkowanie się można wymusić (np. jeżeli strona dobrowolnie nie zwróci przeciwnikowi należnych mu kosztów procesu, mogą one być ściągnięte przymusowo w drodze egzekucji). Ciężarem natomiast jest powinność, której nie można zrealizować w sposób przymusowy, ale której dany podmiot musi się pod-

⁴¹ M. Waligórski, *Polskie prawo procesowe cywilne. Funkcja i struktura procesu*, Warszawa 1948, s. 170 i n.

porządkować, jeżeli chce uniknąć niekorzystnego skutku procesowego albo osiągnąć korzystny skutek procesowy. Bodźcem do poniesienia ciężaru procesowego jest zatem chęć uniknięcia niekorzystnego albo uzyskania korzystnego skutku procesowego⁴². Przykładem ciężarów procesowych może być ciężar mówienia prawdy (art. 3), ciężar przytoczenia (art. 187 § 1 pkt 2, 217 § 1), ciężar udowodnienia (art. 6 KC), ciężar stawiania się osobiście na rozprawę (art. 177 § 1 pkt 5, 339) czy ciężar wypowiedzenia się co do twierdzeń strony przeciwnej dotyczących okoliczności faktycznych (art. 210 § 2, 230).

W tym miejscu konieczne jest odwołanie się do obserwacji poczynionej na wstępie opracowania na temat różnic między zadaniami spoczywającymi na sądzie w dążeniu do poznania prawdy w poszczególnych systemach opartych na zasadzie prawdy materialnej bądź formalnej. W tym pierwszym systemie ustalenia sądu co do stanu faktycznego i prawnego sprawy powinny być zgodne z rzeczywistością. Zadaniem sądu jest więc dążenie do wyjaśnienia wszystkich okoliczności istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy w celu wykrycia realnie istniejącego stosunku prawnego łączącego obie strony sporu. Wiąże się to z koniecznością przyznania sądowi niezbędnych środków (instrumentów) do ustalenia rzeczywistego stanu faktycznego polegających na możliwości wyjścia poza obręb przedstawionego przez strony materiału dowodowego i przeprowadzenia z urzędu dochodzenia w celu wykrycia faktów i dowodów. Natomiast w systemie opartym na zasadzie prawdy formalnej, ustalenia sądu co do stanu faktycznego i prawnego sprawy powinny być zgodne jedynie z materiałem faktycznym i dowodowym przedstawionym przez uczestników postępowania. Prześledzenie zmian ustawodawczych wprowadzonych głównie podczas nowelizacji z 1996 r. i 2004 r. upoważnia do przyjęcia, że sąd został pozbawiony prawie wszystkich instrumentów służących do ustalenia rzeczywistego stanu faktycznego. Pozostała jedynie możliwość dopuszczenia przez sąd dowodu nie wskazanego przez strony (art. 232 zd. 2) oraz ewentualne sankcje w zakresie nałożenia na stronę obowiązku zwrotu kosztów powstałych wskutek uchylenia się od wyjaśnień lub złożenia wyjaśnień niezgodnych z prawdą (art. 103 § 2).

Nie upierając się przy konieczności nazwania obecnego systemu dochodzenia do poznania prawdy w postępowaniu cywilnym, wydaje się, że bliższy jest on prawdzie formalnej. Nawet przeciwnicy takiego zapatrywania stwierdzają, że rozważając problem „poszukiwania prawdy w postępowaniu cywilnym w świetle aktualnych rozwiązań normatywnych, poczynić należy zastrzeżenie, że chodzić tu może tylko o prawdę względną, tj. taką którą sąd może osiągnąć dzięki posiadanym środkom, a nie o prawdę absolutną, postrzeganą jako odbicie »obiektywnej rzeczywistości«”⁴³.

⁴² W. Broniewicz, *Postępowanie cywilne...*, s. 110–111. Zob. też interesujące wywody na ten temat K. Weitz, *System koncentracji materiału procesowego...*, s. 11 i n.

⁴³ T. Ereciński, K. Weitz, *Prawda i równość...*, s. 29.

Nie przekonuje też używanie przez zwolenników obowiązywania nadal zasady prawdy materialnej (obiektywnej) argumentu, że art. 3 nakłada na strony i uczestników postępowania „obowiązek dawania wyjaśnień co do okoliczności sprawy zgodnie z prawdą”. Jak wyjaśniono wyżej, wskazany obowiązek należy do ciężarów procesowych będących powinnościami, których nie można zrealizować w sposób przymusowy, ale któremu dany podmiot musi się podporządkować, jeżeli chce uniknąć niekorzystnego skutku procesowego (niedania wiary przez sąd tym wyjaśnieniom i w konsekwencji przegrania procesu) albo uzyskać korzystny skutek procesowy (danie wiary wyjaśnieniom i wygranie procesu).

Janusz Jankowski

ENDEAVOR TO ESTABLISH THE TRUTH IN CIVIL PROCEEDINGS

In the literature and jurisprudence there are distinguished two opposite principles ruling over revealing the truth: a material truth principle (objective) and a formal truth principle (procedural). In the proceedings based on the material truth principle, judicial decisions in the matter of the actual state should reflect the reality. The judge aims to clarify all circumstances essential to solve a case in order to reveal a really existing legal relation bounding both parties to litigation. On the other hand, in proceedings based on the formal truth principle, judicial decisions in the matter of the actual state should only reflect the factual material and evidence gathered by the parties. In the study there is presented an evolution of norms and doctrinal opinions in the matter of the endeavor to establish the truth in civil proceedings connected with amendments to the Civil Procedure Code in 1996, 2000, 2005 and 2012.

Keywords: civil proceeding, material truth, formal truth, judicial decision.